

UNIWERSYTET EKONOMICZNY W KRAKOWIE

KRAKOWSKA SZKOŁA BIZNESU

STUDIA PODYPLOMOWE

MECHANIZMY FUNKCJONOWANIA STREFY EURO

Karolina Markocka

**Znaczenie Turcji dla gospodarki i bezpieczeństwa
Unii Europejskiej**

**Praca pisana pod kierunkiem
dr Katarzyny Stabryły - Chudzio**

Kraków 2016

SPIS TREŚCI:

WSTĘP.....	3
-------------------	----------

ROZDZIAŁ I Negocjacje akcesyjne Turcji w ramach integracji europejskiej

1.1. Historyczna droga Turcji do demokracji oraz początków negocjacji akcesyjnych.....	5
1.2. Wybrane dane makroekonomiczne dotyczące Unii Europejskiej oraz Turcji.....	6

ROZDZIAŁ II Relacje polityczno-gospodarcze Turcji z Unią Europejską

2.1. Turcja vs Unia Europejska-omówienie kwestii handlowych i bezpieczeństwa energetycznego.....	10
2.2. Uzgodnienia imigracyjne między Turcją a Unią Europejską.....	14

ROZDZIAŁ III Przyszłość integracji Turcji z Unią Europejską

3.1. Szanse na akcesję Turcji do Unii Europejskiej.....	16
3.2. Ewentualne problemy związane z akcesją Turcji do Unii Europejskiej.....	17
3.3. Argumenty za przyjęciem Turcji do Unii Europejskiej.....	18

ZAKOŃCZENIE.....	20
BIBLIOGRAFIA.....	21

Czołowe miejsce Turcji w dzisiejszym świecie, jej siła i rozwój są wynikiem idei sekularyzmu, która leży u jej podstaw. Właśnie od kontynuacji tego odważnego pomysłu należącego do założyciela Turcji, jest uzależniona jej przyszłość¹.

Wstęp

To prawda, że wiele zostało już powiedziane oraz napisane o tureckiej ekonomii, gospodarce czy też o niedomaganiach tureckiej demokracji. Powstały liczne prace analizujące historyczną drogę państw Azji Mniejszej, od momentu powstania Imperium Osmańskiego, poprzez reformy Kemala Mustafy Atatürka, aż do dzisiejszych rządów partii AKP. Nie oznacza to wcale jednak, że dziesiątki publikacji zdołały wyczerpać problem dotyczący kraju o tak niezwykłym bogactwie kulturowym, niepowtarzalnym zapleczu historycznym, etnicznym, a także będącym jednym z sześciu² samowystarczalnych spichlerzy na świecie. Oprócz tego podobne kwestie można przecież rozpatrywać z perspektywy politycznej, historycznej, kulturoznawczej, ekonomicznej i gospodarczej, co zostanie uczynione w tej pracy, kładąc nacisk na aspekt ekonomiczny, a co za tym idzie turecki sukces gospodarczy oraz wiele problemów, z jakimi boryka się wielki sąsiad Turcji – Unia Europejska. Nie pozostaje to bez wpływu na samą Turcję, co czyni ją coraz bardziej istotnym graczem na arenie międzynarodowej, nie tylko pod względem ekonomicznym, ale głównie pod kątem bezpieczeństwa.

Turcja posiada niezwykle potencjał w postaci bardzo młodego społeczeństwa, gdzie 66,5% jest w wieku produkcyjnym, natomiast dalsze 26,4% to dzieci poniżej 14 roku życia. Ponadto ok. 65 % mieszkańców żyje w miastach z tendencją rosnącą³. Położenie geopolityczne w Azji Mniejszej będącej tak ważnym ogniwem na dawnym Jedwabnym Szlaku, także dzisiaj okazuje się być istotnym łącznikiem pomiędzy Europą a Bliskim Wschodem. Jest to nie tylko odwieczny symboliczny pomost, ale pomost mający realny wpływ na politykę i gospodarkę, a także bezpieczeństwo energetyczne, o czym będzie mowa w dalszej części pracy. Kontrolująca Cieśniny Bosfor i

¹ W. J. Korab-Karpowicz, *Turkey under challenge: Conflicting ideas and forces*, Turkish Policy Quarterly, Vol. 7, No. 1, s. 96.

² <http://www.arimr.gov.pl/serwis-prasowy/arimr-wydarzenia/centrala-arimr-wzorem-do-nasladowania-dla-tureckiej-agencji-platniczej.html>, 01.06.2016

³ <http://www.tuik.gov.tr/Start.do>, 04.04.2016

Dardanele oraz oblana przez Morze Śródziemne, Morze Czarne, Morze Egejskie, a także Morze Marmara Turcja posiada wszelkie warunki do tego, by stać się liderem w swoim regionie. Te i inne okoliczności powodują, że z roku na rok, wraz z upływem kolejnych dziesięcioleci Turcja zyskuje coraz większe znaczenie dla gospodarki i bezpieczeństwa Unii Europejskiej. Warto również wspomnieć o tym, że szybkie i gwałtowne zmiany, a także tempo życia i chęć „dogonienia” Europy doprowadziły do rozdarcia wśród wielu mieszkańców między wyznawanymi przez nich wartościami islamu, a wolnorynkowym demokratycznym kapitalizmem. Rozdarcie i niepewność pogłębiają też słuszne obawy dotyczące wizji obecnego rządu i tego jaka ma być rola Turcji w Unii Europejskiej, a także czy Wspólnota Europejska ma być jej przewodnikiem na drodze do pełnej demokracji, czy raczej czynnikiem umacniającym obecnie rządzącą partię AKP, dzięki czemu uzyskają pełną władzę i kontrolę nad wojskiem. Z podobnymi rozterkami boryka się sama Unia Europejska wciąż wążąc na szali turecki sukces gospodarczy i potencjał ekonomiczny z odmiennością kulturowo-religijną oraz wciąż niepełną demokratyzacją pewnych sfer życia, a także niedomaganiem w kwestii przestrzegania praw człowieka.

Praca zbudowana jest z trzech rozdziałów, a każdy z nich ma na celu pokazanie znaczenia Turcji dla gospodarki i bezpieczeństwa Unii Europejskiej. W pierwszym rozdziale zostanie przedstawiona historyczna droga Turcji do demokracji oraz początki negocjacji akcesyjnych, gdyż jest to niezbędne do zrozumienia punktu, w jakim Turcja znajduje się obecnie. Zapewne z zainteresowaniem spotkają się także wybrane dane makroekonomiczne dotyczące Unii Europejskiej oraz Turcji, ponieważ tylko fakty mogą stanowić podstawę konstruktywnej analizy. W kolejnej części pracy omówione zostaną kwestie handlowe i te związane z szeroko pojętym bezpieczeństwem. W rozdziale trzecim mieści się analiza szans na akcesję Turcji do Unii Europejskiej wraz z ewentualnymi problemami, z jakimi musi się zmierzyć jak i mocnymi argumentami za jej przyjęciem.

Turcja od lat stanowi przedmiot zainteresowań autorki, która badała zjawisko wojny kultur w Turcji (*culture wars*) i przeprowadziła w tym celu kilkadziesiąt ankiet (tzw. pogłębionych wywiadów jakościowych) z Turkami i Kurdami zamieszkującymi różne części geograficzne tego rozległego kraju. Zajmowała się Turcją pod kątem filozofii polityki oraz z kulturoznawczego punktu widzenia, kiedy analizowała wpływ tureckiego bractwa mewlewitów na islam. Teraz mierzy się z Turcją z ekonomicznego punktu widzenia.

ROZDZIAŁ I Negocjacje akcesyjne Turcji w ramach integracji europejskiej

1.1. Historyczna droga Turcji do demokracji oraz początków negocjacji akcesyjnych

*Nauczyciele przyniosą Turcji więcej pożytku niż generałowie.
Iść naprzód musimy pod każdym względem, ażeby pokazać zagranicy,
że naród turecki zbrojny jest w tę samą broń intelektualną, co i narody europejskie(...)
W sprawie nauki i postępu nie może być mowy o kwestii wschodniej i kwestii zachodniej.
Albowiem błędne jest mniemanie, że życie i postęp ustają z chwilą,
gdy dany człowiek przestaje istnieć.*

Mustafa Kemal Atatürk (zebranie publiczne w Bursie w 1922 r.)

Turcja podążała trudnymi, wyboistymi ścieżkami zanim znalazła się w punkcie, w którym jest dzisiaj. Każdy sukces ma także swojego ojca, lidera, osobę która umie nadać zmianom odpowiedni kierunek. Taką osobą, która w przypadku Turcji obrała kurs na reformy mające na celu europeizację kraju, był Mustafa Kemal Paşa Atatürk. Za wzór wybrał Europę, ponieważ głęboko wierzył w ideę wolności, jedności i demokracji, mimo że zdawał sobie także sprawę z pewnych niedomagań europejskich rozwiązań. Jako erudyta, miłośnik filozofii i poliglota musiał dostrzegać wszystkie zalety i wady Europy, do której tak wytrwale i uparcie dążył. Z pewnością nie były one duże w porównaniu z wadami „giganta na glinianych nogach” czy „chorego człowieka Europy”, którym stała się Turcja pod koniec istnienia Imperium Osmańskiego. Sułtanat pogrążył kraj w ekonomicznym chaosie i doprowadził kraj do upadku, co skutkowało niczym innym jak zagrożeniem wchłonięcia kraju przez inne mocarstwa. Można nazywać Atatürka (ojca Turków) dyktatorem i despotą, ale nikt nie odbierze mu zasług w postaci głębokiego zreformowania⁴ kraju i stworzenia podstaw pod demokratyczne rządy, a co za tym idzie podwalin pod bycie częścią Europy w charakterze aktywnego członka jej struktur. Wielki wizjoner nie dożył czasów Unii Europejskiej⁵, ale gdyby żył, to z pewnością pewnym krokiem zmierzałby do sukcesu akcesyjnego. Robiłby wszystko, żeby Turcja stała się w pełni demokratycznym i suwerennym krajem w rozumieniu europejskiej suwerenności

⁴ Atatürk przeprowadził szereg laickich reform polegających m.in. na powołaniu parlamentu, stworzeniu konstytucji inspirowanej państwami zachodnioeuropejskimi, stworzeniu trójpodziału władzy, ścisłym oddzieleniu państwa od religii, nadaniu praw kobietom (w tym prawa wyborczego dla kobiet w 1934 r.), wprowadzeniu alfabetu łacińskiego i zreformowaniu języka tureckiego.

⁵ Atatürk zmarł w 1938 r.

wspólnotowej. Z pewnością osiągnąłby cel, ponieważ ten człowiek naprawdę wierzył w Europę, a przede wszystkim w to, że Turcja może być jej częścią.

Tureckie aspiracje integracyjne sięgają 1959 roku. Wtedy Turcja po raz pierwszy złożyła wniosek o przystąpienie do Wspólnot Europejskich – EWG.⁶ Podpisano wtedy umowę stowarzyszeniową, w której określono okres dostosowawczy do praw i obowiązków we Wspólnocie, który miał wynosić nie więcej niż dwadzieścia lat. W 1963 roku Turcy podpisali Umowę Stowarzyszeniową, która weszła jednak w życie dopiero osiem lat później. W 1970 roku dodano protokół, w którym określono ramy dla stosunków dwustronnych. Znalazła się tam deklaracja o wzmożeniu kontaktów gospodarczych i ustanowieniu unii celnej w trzech etapach. Zostało to osiągnięte w 1995 roku. Mimo tych wszystkich umów Turcja czekała na decyzję o rozpoczęciu negocjacji akcesyjnych z Unią Europejską ponad czterdzieści lat – do 2005 roku. Dotychczas zamknięto jeden rozdział negocjacyjny⁷.

1.2. Wybrane dane makroekonomiczne dotyczące Unii Europejskiej

Cała populacja Unii Europejskiej wynosi obecnie 507 milionów mieszkańców. Buduje ją 28 państw. To całkiem pokaźna liczba biorąc pod uwagę, że większe są tylko Chiny i Indie. Największymi składowymi tego ogromnego ludzkiego potencjału są Niemcy, Francja, Wielka Brytania, Włochy, Hiszpania i Polska. Na ostatnim miejscu plasuje się Malta z niespełną pół miliona mieszkańców. Gdyby sumy wynagrodzeń mieszkańców poszczególnych państw członkowskich zostały zagregowane, to okazałoby się, że najwięcej zarabiają Niemcy, następnie Francuzi, Brytyjczycy, Włosi i Hiszpanie⁸. Praca stanowi jeden z głównych czynników funkcjonowania gospodarki. Jest ona podstawowym czynnikiem konkurencyjności w biznesie, swoistym barometrem tego jak ma się państwo i w jakim stopniu stawia na innowacyjność oraz na rozwój.

W poniższej tabeli przedstawiono roczne zarobki netto w krajach UE oraz w kilku państwach poza nią. W tym wyszczególniono różne warianty: zarobki osób samotnych, rodzin bezdzietnych, rodzin z dziećmi itp.⁹

⁶ A. Szymański, *Turcja i Europa. Wyzwania i szanse*, PISM, Warszawa 2011.

⁷ A. Ambroziak, *Nowe wyzwania dla Turcji i UE w ramach unii celnej (I)*, W: *Wspólnoty Europejskie* nr 1 (53), CBWE IKiCHZ, Warszawa 1996.

⁸ Eurostat, <http://euro-dane.com.pl/wydarzenia-gospodarcze-428>, 06.05.2016

⁹ Eurostat, [http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/File:Annual_net_earnings,_2014_\(EUR\)_YB15.png](http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/File:Annual_net_earnings,_2014_(EUR)_YB15.png), 20.04.2016

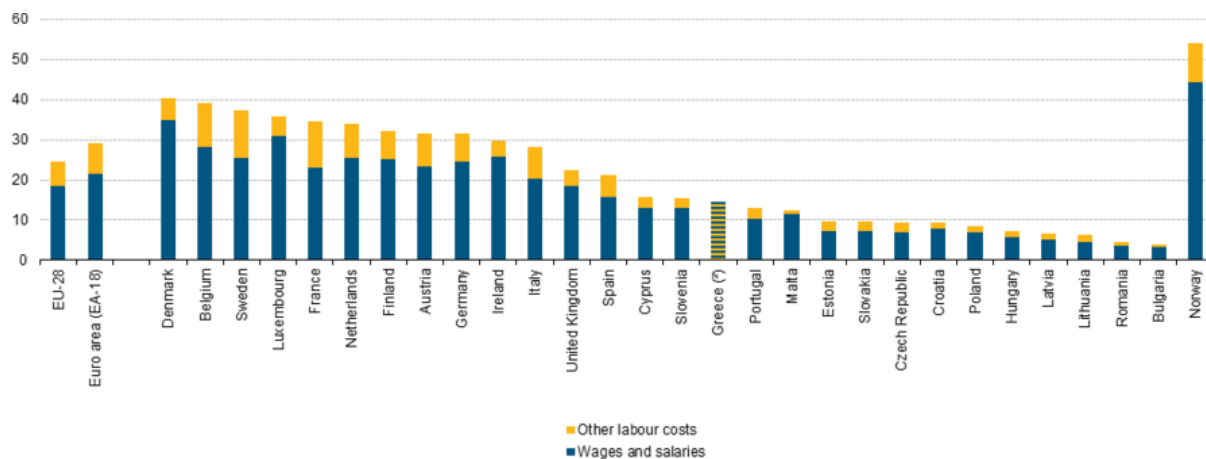
Tabela 1. Roczne zarobki netto w państwach UE oraz w Turcji w 2013 r.

	Osoba samotna, bezdzienna	Osoba samotna, z dwójką dzieci	Para z dwójką dzieci, jeden żywiciel rodziny	Para z dwójką dzieci, dwóch żywcili rodziny	Para bezdzienna, oboje zarabiają
EU 28	12 397	19 320	25 737	46 679	44 131
Belgia	17 206	25 428	35 811	58 655	53 722
Bułgaria	1 949	3 778	4 328	7 797	7 797
Czechy	4 807	7 639	11 118	18 927	17 422
Dania	17 313	32 475	38 806	69 465	66 041
Niemcy	15 893	25 222	36 269	60 702	55 565
Estonia	5 177	8 097	11 177	20 805	19 982
Irlandia	16 561	30 396	34 383	58 645	55 525
Grecja	8 471	11 714	17 250	34 500	32 698
Hiszpania	11 513	15 814	22 130	41 260	40 301
Francja	15 058	21 204	30 777	56 431	53 373
Chorwacja	4 707	6 562	9 742	18 044	17 069
Włochy	12 429	19 749	24 540	43 697	41 668
Cypr					
Łotwa	3 336	6 535	7 746	13 905	12 974
Litwa	3 142	5 610	6 473	12 066	11 910
Luksemburg	22 568	38 650	52 041	85 907	78 386
Węgry	3 192	6 206	8 196	14 581	12 770
Malta	9 452	13 596	17 772	35 361	33 745
Holandia	19 610	31 782	36 649	71 044	67 049
Austria	16 456	26 132	33 666	60 878	55 686
Polska	3 902	5 574	8 278	15 759	15 228
Portugalia	7 759	10 818	15 140	26 133	25 366
Rumunia	2 158	3 131	4 431	8 561	8 293
Słowenia	6 884	12 033	15 883	26 073	23 851
Słowacja	4 350	6 662	9 778	17 033	15 954
Finlandia	17 339	25 692	32 387	62 141	59 510
Szwecja	18 028	26 458	36 874	70 781	67 814
Wlk.Brytania	18 694	30 514	35 926	69 649	67 446
Turcja	3 803	5 018	7 250	14 268	14 168

Źródło: Eurostat, [http://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php/File:Annual_net_earnings,_2014_\(EUR\)_YB15.png](http://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php/File:Annual_net_earnings,_2014_(EUR)_YB15.png), 20.04.2016

Co ciekawe, w 2014 roku średni godzinowy koszt pracy wynosił w UE 24,60 EUR zaś w strefie euro 29,20 EUR. Wahania pomiędzy godzinowymi kosztami pracy potrafią być ogromne i ich

rozpiętość to 3,80 EUR do 40,30 EUR. Różnicę doskonale pokazuje poniższy wykres prezentujący dane z 2014 roku:¹⁰

- (1) Firmy z 10 pracownikami lub więcej
- (2) Wyłącznie całkowity koszt pracy jest dostępny

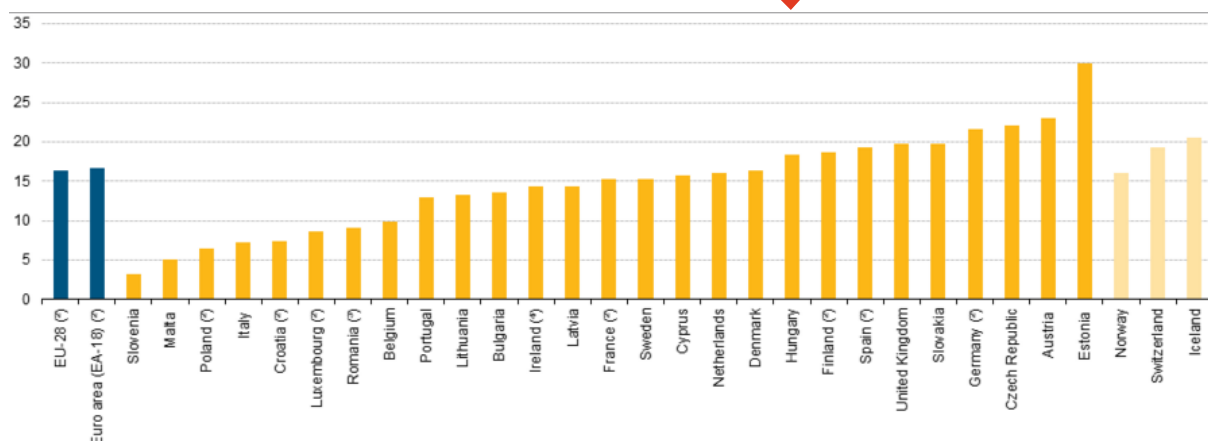
Rysunek 1. Godzinowy koszt pracy w państwach UE w 2014 r.

Źródło: Eurostat, http://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/images/6/60/Estimated_hourly_labour_costs%2C_2014_%28%C2%B9%29_%28EUR%29_YB15.png, 20.04.2016

Zastanawiające jest to, że wciąż obserwowane jest zróżnicowanie wynagrodzenia ze względu na płeć. W 2013 roku kobietom płacono średnio o 16,4 % gorzej niż mężczyznom. Najmniejsze różnice zanotowane w Słowenii, na Malcie, w Polsce, we Włoszech. Największe w Estonii, Austrii, Republice Czeskiej i Niemczech. Tak sytuacja przedstawiała się w 2013 roku:¹¹

¹⁰Eurostat, http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/images/6/60/Estimated_hourly_labour_costs%2C_2014_%28%C2%B9%29_%28EUR%29_YB15.png, 20.04.2016

¹¹Eurostat, [http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/File:Gender_pay_gap,_2013_\(%C2%B9\)_\(%25_difference_between_average_gross_hourly_earnings_of_male_and_female_employees,_as_%25_of_male_gross_earnings,_unadjusted_form\)_YB15.png](http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/File:Gender_pay_gap,_2013_(%C2%B9)_(%25_difference_between_average_gross_hourly_earnings_of_male_and_female_employees,_as_%25_of_male_gross_earnings,_unadjusted_form)_YB15.png), 20.04.2016

- (1) Firmy z 10 pracownikami lub więcej
- (2) Tymczasowy
- (3) Szacowany
- (4) Tymczasowy 2012

Rysunek 2. Zróżnicowanie wynagrodzenia ze względu na płeć w państwach UE w 2013 r.

Źródło: Eurostat, [http://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php/File:Gender_pay_gap_2013_\(%C2%B9\)_\(%25_difference_between_average_gross_hourly_earnings_of_male_and_female_employees,_as_%25_of_male_gross_earnings,_unadjusted_form\)_YB15.png](http://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php/File:Gender_pay_gap_2013_(%C2%B9)_(%25_difference_between_average_gross_hourly_earnings_of_male_and_female_employees,_as_%25_of_male_gross_earnings,_unadjusted_form)_YB15.png), 20.04.2016

Turcja to 74 milionowe państwo. PKB na mieszkańca wynosi około 10 000 dolarów zaś PKB całkowite to suma 798 miliardów USD. Turcja może pochwalić się bardzo niską średnią wieku wynoszącą niespełna 30 lat, natomiast osoby w wieku produkcyjnym stanowią 66,5 % populacji¹². Dla porównania średnia wieku w Niemczech wynosi 45 lat. W innych państwach europejskich jest niewiele lepiej i te wartości ciągle rosną. Tymczasem jeśli spojrzymy na populację Turcji sprzed 11 lat to okaże się, że była mniej liczna o 10 milionów. W Polsce ten wskaźnik nie uległ zmianie przez ten sam czas. Co do tureckiego PKB, to obecnie mocno wyhamowało – 2010 rok przyniósł wzrost w wysokości 9,2 punktów procentowych. W 2013 roku spadło do poziomu 3%. Obecnie wynosi 5,7%. W całej UE wzrost tempa PKB to obecnie 4,6%. Mimo to Turcja określana jest jako państwo biedne. Wynika to z dużych różnic w rozwoju przemysłu, poziomie edukacji czy poziomie bezrobocia pomiędzy wschodem a zachodem kraju. Zachodnia część Turcji z Izmiarem, Stambułem i Ankarą na czele to świat nowoczesny, zlaicyzowany i zbudowany z rozmachem. Tereny wschodnie są natomiast bardzo surowe i ubogie w żyzne ziemie, wciąż walczą z analfabetyzmem i prezentują tradycyjne

¹²Eurostat, <http://euro-dane.com.pl/kandydat-do-ue-turcja>, 20.04.2016

podejście do życia w zgodzie z zasadami islamu. Klimat także jest bardzo surowy i charakteryzuje się suchym i bardzo gorącym latem oraz mroźną zimą z wysokimi opadami śniegu. Riwiera Turecka zaś czerpie ogromne zyski z turystyki, która tętni życiem od wczesnej wiosny do późnej jesieni, a nawet zimą. Ostatni rok przyniósł Turcji 1466 mln dolarów przychodu z turystyki. Wynik wypada gorzej na tle Francji, która znajduje się na pierwszej pozycji listy najczęściej odwiedzanych państw na świecie, a jej wynik finansowy jest wielokrotnie wyższy. Turcja plasuje się jednak na bardzo dobrym szóstym miejscu pod kątem wyborów wakacyjnej destynacji dokonywanych przez turystów¹³.

ROZDZIAŁ II Relacje polityczno-gospodarcze Turcji z Unią Europejską

2.1. Turcja vs Unia Europejska – omówienie kwestii handlowych i bezpieczeństwa energetycznego

Turcja rozpoczęła wymianę towarów z Unią Europejską w ramach unii celnej, która weszła w życie w 2001 roku, mimo że formalnie porozumienie podpisano w 1995 roku. Jak nietrudno jest się domyślić największym odbiorcą są Niemcy – 13,9 mld USD, następnie Wielka Brytania, Włochy i Francja. W 2011 roku wolumen obrotów wyniósł w Turcji 135 mld USD. Unia Europejska jest zatem bardzo ważnym odbiorcą tureckich towarów i eksport dóbr do niej stanowi 46,2% całości¹⁴. Turcy eksportują głównie samochody, kotły przemysłowe, maszyny, żelazo i stal, urządzenia elektryczne czy wyroby tekstylno-odzieżowe. Turcja nieprzerwanie dąży do tego, żeby stać się ogromnym eksporterem na cały świat. Bardzo istotnym osiągnięciem na tej drodze jest ukończenie projektu budowy tunelu pod Bosforem łączącego Europę z resztą kontynentu oraz ciągła rozbudowa lotniska im. Atatürka w Stambule, które docelowo ma się stać jednym z największych lotnisk na świecie. Łączna powierzchnia całego lotniska ma wynieść 77 mln m². Wspieranie logistyki kolejowej, morskiej, drogowej oraz rurociągowej ma znów uczynić z Turcji istotny punkt tranzytowy na Jedwabnym Szlaku XXI wieku.

Dzięki rosnącemu zapotrzebowaniu Unii Europejskiej na szeroko pojętą energię Turcja zaczyna odgrywać coraz bardziej istotną rolę także na tym polu. Uczynienie z Turcji tzw. Korytarza Energetycznego mogłoby w znacznej mierze przyczynić się do wzmożenia bezpieczeństwa

¹³ Raport WTO: <http://lotniczapolska.pl/Turystyka-na-swiecie-%E2%80%93-raport,39974>, 01.05.2016

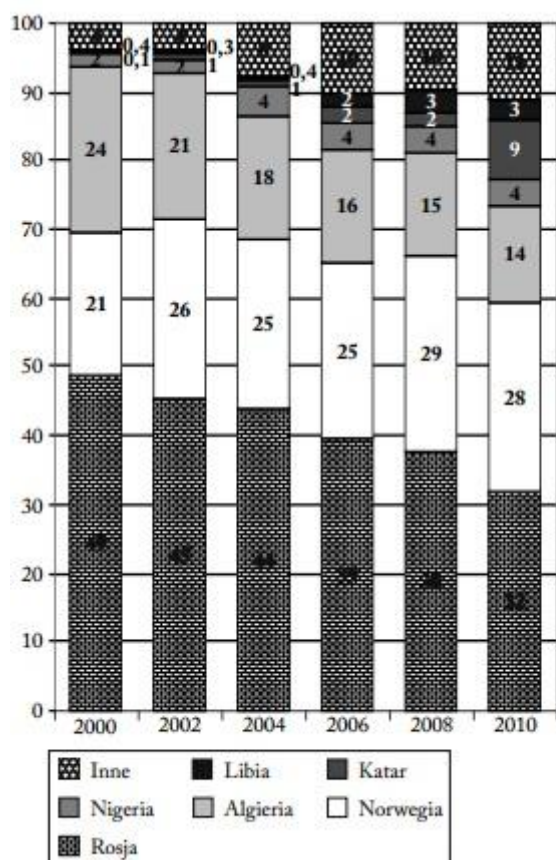
¹⁴ Eurostat: <http://euro-dane.com.pl/kandydat-do-ue-turcja>, 20.04.2016

energetycznego krajów Unii Europejskiej. Oczywiście warunkiem jest odpowiednia infrastruktura przemysłowa. Dlaczego Unia Europejska szuka nowych rozwiązań w tej kwestii? Obecne uzależnienie importowe krajów UE od Rosji nie jest korzystne, wręcz niebezpieczne w perspektywie nałożenia kolejnych sankcji przez UE czy ewentualnych „szantaży energetycznych” lub cenowej żonglerki ze strony rosyjskiej. Bezpieczeństwo energetyczne Unia uzyskałaby w sytuacji odbierania wystarczających zasobów energii za rozsądną cenę. Temat bezpieczeństwa energetycznego nie jest niczym nowym i był wielokrotnie dyskutowany, możemy też o nim przeczytać w licznych dokumentach Wspólnoty. Jest ich co najmniej dziewięć. W najnowszych dokumentach jest mowa o zwiększeniu bezpieczeństwa oraz o ograniczeniu importu surowców energetycznych spoza UE. Unia chce to osiągnąć poprzez zwiększenie udziału energii odnawialnej do 30% do 2030 roku oraz budowę bardziej inteligentnej infrastruktury energetycznej¹⁵. Częścią planu byłoby także nawiązanie współpracy z Turcją, która stałaby się naturalnym i strategicznym korytarzem energetycznym dla tranzytu ropy naftowej i gazu z basenu Morza Kaspijskiego.

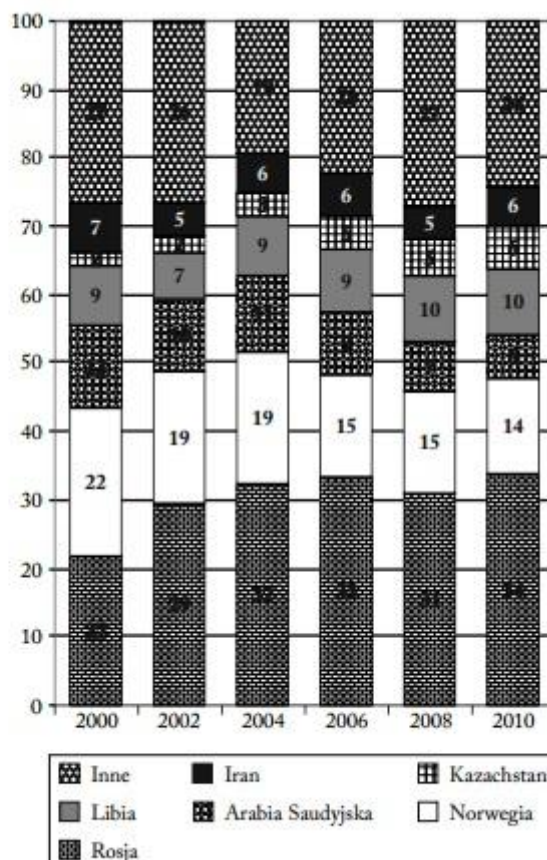
Tak wyglądały kierunki importu gazu oraz ropy przez Unię Europejską w latach 2000-2010¹⁶. Tylko od Unii zależy, czy zmieni się to w najbliższych latach na rzecz nowej drogi importu przez Korytarz Energetyczny.

¹⁵ Plan działania w dziedzinie energii: http://ec.europa.eu/clima/policies/roadmap/index_en.htm, data odczytu: 05.05.2016

¹⁶A. Pach-Gurgul, M. Ulbrich, Znaczenie Turcji dla bezpieczeństwa energetycznego Unii Europejskiej, *Zarządzanie Publiczne* nr 4 (26), 2013, s. 55-56

Rysunek 3. Kierunki importu gazu przez UE w latach 2000-2010 (w %)

Rysunek 4. Kierunki importu ropy przez UE w latach 2000-2010 (w %)

Źródło: A. Pach-Gurgul, M. Ulbrych, Znaczenie Turcji dla bezpieczeństwa energetycznego Unii Europejskiej, *Zarządzanie Publiczne* nr 4 (26), 2013, s. 55-56.

Gra energetyczna trwa. Wicedyrektor departamentu biznesu Korporacji Rurociągowo-Naftowej Turcji (Boru Hatları İle Petrol Taşıma Anonim Şirketi – BOTAŞ) oszacował, że do 2020 roku 15% gazu będzie płynąć do Unii Europejskiej z Turcji¹⁷. Turcja ma ambicję nie tylko stać się państwem tranzytowym dla ropy i gazu do Unii, ale chce redystrybuować płynące przez nią surowce energetyczne.

Geostrategiczne położenie Turcji stoi w tym momencie naprzeciw wahaniom sceptycznej Francji oraz Wielkiej Brytanii, które najmocniej sprzeciwiają się wejściu Turcji do wspólnoty. Tymczasem zapotrzebowanie Europy na surowce energetyczne nie maleje, wręcz odwrotnie. Turcja pozostaje w tej kwestii partnerem strategicznym. Rezolucja Parlamentu Europejskiego w kwestii

¹⁷ J. Misiągiewicz, *Polityka Energetyczna Turcji w Regionie Kaspijskim*, OL PAN, Lublin 2011, 6, s. 139-156.

sprawozdania o postępach Turcji w 2011 roku zwraca uwagę na bliską odległość pomiędzy Turcją a Irakiem oraz podkreśla znaczenie rurociągu Nabucco¹⁸. Zakładano, że będzie on miał długość 3300 km i będzie biegł przez Turcję, Bułgarię, Rumunię, Węgry aż do Austrii. Miał nim płynąć gaz z Azerbejdżanu, Egiptu, Iraku i Turkmenistanu. Budowa gazociągu miała zostać ukończona w 2014 roku¹⁹. Niestety w 2013 roku projekt upadł. Zawiodła strategia i skuteczne działanie Unii Europejskiej. Ta porażka oddala zmniejszenie zależności od rosyjskiego gazu.

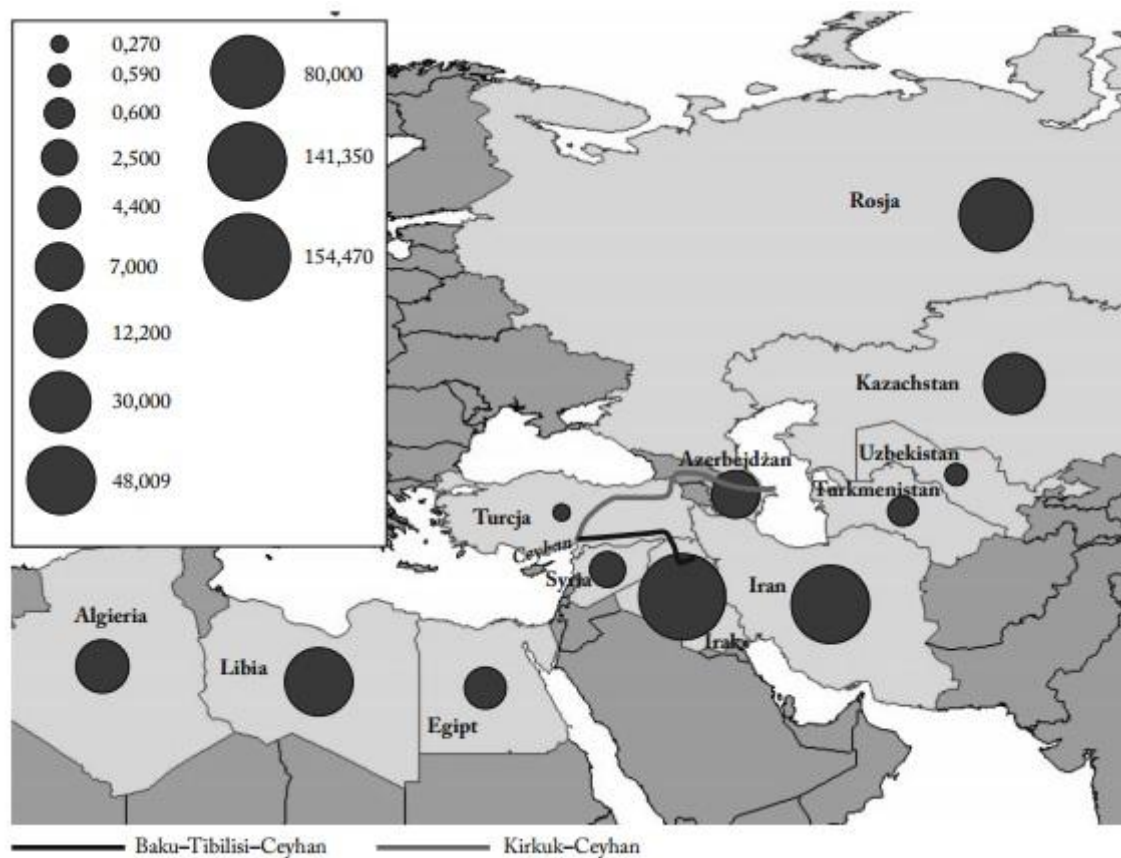
Turcja nie posiada wielu surowców, ponadto Agencja Energetyczna szacuje, że tureckie zapotrzebowanie na energię podwoi się w ciągu najbliższej dekady. Złoża ropy naftowej znajdują się tylko w południowo-wschodniej części kraju. Wydobycie utrzymuje się na stałym poziomie, podczas gdy zużycie rośnie. Podobnie jest z gazem. Zasoby gazu w Turcji wynoszą 6,17 mld m³, spożycie w 2011 roku wyniosło zaś 44,72 mld m³.²⁰

Sama Turcja importuje ropę z Iranu, Iraku, Arabii Saudyjskiej i Rosji. Gaz importuje głównie z Rosji i Iranu. W planach jest zmniejszenie uzależnienia od jednego dostawcy do 50% zużycia gazu oraz rozwinięcie i liberalizacja krajowego rynku energii do 2023 roku czyli 100. rocznicy proklamowania Republiki Tureckiej.

¹⁸ A. Pach-Gurgul, M. Ulbrych, op. cit., s. 55-56.

¹⁹ J. Misiągiewicz, *Polityka Energetyczna Turcji w Regionie Kaspijskim*, OL PAN, Lublin 2011, 6, 139-156.

²⁰ A. Pach-Gurgul, M. Ulbrych, op. cit., s. 57.

Mapa 1. Potwierdzone zasoby ropy naftowej w Turcji i jej sąsiedztwie w 2012 r. (mld baryłek) oraz istniejące rurociągi międzynarodowe przebiegające przez terytorium Turcji

Źródło: A. Pach-Gurgul, M. Ulbrich, op. cit., s.59.

2.2. Uzgodnienia imigracyjne między Turcją a Unią Europejską

Bezpieczeństwo nabiera także nowego znaczenia w kontekście szerzących się zamachów terrorystycznych oraz napływu uchodźców do Europy. I na tym polu Turcja staje się istotnym partnerem, który mógłby wesprzeć Unię Europejską pod kątem współpracy antyterrorystycznej, a także pełnić rolę swoistego katalizatora dla napływających fal uchodźców z Syrii, którzy uciekają przed wojną i terrorystyczną organizacją ISIS. Afganistan i Irak także nie należą do spokojnych terenów i stamtąd również napływają uchodźcy szukający spokoju i ochrony.

Unia Europejska znalazła się w bardzo trudnym położeniu w 2015 roku, kiedy nastąpiło apogeum fali imigracyjnej. Do Europy zaczęły przybywać dziesiątki tysięcy uciekających przed wojną uchodźców, którzy przepływali się łodziami i pontonami przez morze, a potem często pieszo

wędrowali setki kilometrów. Wszystko po to, żeby móc żyć w spokoju i względnym dostatku, daleko od okrucieństw wojny i perspektywy przymusowego zasilenia wojsk dyktatora Baszszara al-Asada czy szeregów terrorystycznej organizacji ISIS. Rozgorzała gorąca, pełna emocji dyskusja, w której zwolennicy przyjęcia wszystkich uchodźców pytali o podstawowe zasady człowieczeństwa, a przeciwnicy imigrantów podkreślali niebezpieczeństwo jakie niesie ze sobą ich przyjmowanie. Mieli na myśli zagrożenie terroryzmem i łatwość, z jaką w tłumie uciekających przed konfliktem mogli się ukryć członkowie ISIS podszywając się pod imigrantów. Unia Europejska znalazła się w pułapce. Dodatkowo nie było dużo czasu do namysłu wobec wciąż napływających uchodźców i braku miejsc w tymczasowo zbudowanych dla nich obozach.

Ogromnym wsparciem w tym konflikcie mogłaby okazać się Turcja, która zatrzymywałaby dużą część uchodźców przed dalszą wędrówką do Europy. Unijno-tureckie negocjacje rozpoczęto w listopadzie 2015 roku. Premier Turcji Ahmet Davutoğlu wyraził wtedy głębokie zaniepokojenie i chęć rozwiązania problemu nielegalnej imigracji do UE, a także rozbicia siatki przemytników czerpiących zyski z ludzkich tragedii²¹. Podczas marcowego szczytu w 2016 roku Turcja przedstawiła swój plan. W zamian za wypłatę 3 mld EUR oraz uzyskanie kolejnych 3 mld EUR po 2018 roku Turcja zobowiązała się odsyłać wszystkich nielegalnie przepływających się z Turcji do Grecji imigrantów oraz przesiedlać ich bezpośrednio z Turcji do UE. Miałoby to się odbywać według formuły, że za każdego odesłanego uchodźcę syryjskiego z Grecji do Turcji, UE zobowiąże się przyjąć jednego Syryjczyka z tureckich obozów dla uchodźców. Oprócz wspomnianych w sumie 6 mld EUR Turcja oczekuje także zniesienia wiz dla obywateli Turcji już w czerwcu 2016 roku, a także przygotowania do otwarcia pięciu nowych rozdziałów w negocjacjach akcesyjnych z UE²². Jest to sporo żądań, ale też z pewnością ogromna pomoc, dzięki której jest szansa na zakończenie tego wielkiego kryzysu imigracyjnego. Z pewnością odbędzie się w tej sprawie jeszcze wiele spotkań między Unią Europejską i Turcją, gdzie zapadną konkretne decyzje.

²¹ Newsweek, <http://swiat.newsweek.pl/plany-ue-i-turcji-na-rozwiazanie-problemu-uchodzcow,artykuly,381366,1.html>, 01.06.2016

²² Ibidem.

ROZDZIAŁ III Przyszłość integracji Turcji z Unią Europejską

3.1. Szanse na akcesję Turcji do Unii Europejskiej

Perspektywa członkostwa Turcji w Unii Europejskiej od lat stanowi obiekt dyskusji. Unia niejednokrotnie dawała już Turcji nadzieję na akcesję po czym ją odbierała argumentując przeciąganie negocjacji brakiem gotowości prawnej, odmiennością kulturową czy religijną Turcji. Turcy już wielokrotnie poczuli się zlekceważeni przez Europę, ich duma została urażona i o ile jeszcze kilka lat temu bardzo zależało im na akcesji, to w tej chwili wielu obywateli Turcji przyjęło postawę obojętną. Nie mają zamiaru prosić o coś, o co ich zdaniem Unia niedługo sama będzie się starać, kiedy dostrzeże jak bardzo Turcja jest jej potrzebna.

Jak już wspomniano we wstępie, zostało przeprowadzonych wiele rozmów z Turkami podczas przygotowywania materiału do pracy magisterskiej z dziedziny filozofii polityki. Należałoby przytoczyć kilka wybranych wypowiedzi dotyczących stosunku Turków do UE. Nie są one w żaden sposób miarodajne, ale przedstawiają interesujący punkt widzenia części społeczeństwa tureckiego. Zostały one przeprowadzone w 2009 roku.

W zasadzie panowała zgodność, co do wartości, jakie Turcja może wnieść do UE:

- Badani mówili, że są to: wartości rodzinne, siła rąk, (...) *połączenie ze Wschodem, korytarz energetyczny, możliwość poznania islamu* (mężczyzna, 35 lat, Malatya, handel zagraniczny, 5 lat w Wlk. Brytanii),
- *bogactwo kulturowe* (kobieta, 18 lat, okolice Stambułu, studentka, nie była za granicą),
- *przede wszystkim może dać (...) wykształconych i młodych ludzi, dynamiczny naród, poważnego konsumenta i producenta z którym trzeba się liczyć i bardzo silną armię* (mężczyzna, 32 lata, Stambuł, absolwent wydziału produkcji, zajmuje się produkcją tekstyliów, nie był za granicą),
- *może dać pracę i siłę. Tego w Turcji jest w nadmiarze. Może pokazać czym jest miłość i szacunek, czym jest rodzina. U nas zwracamy się do siebie „starszy bracie Ahmecie” (Ahmet abi), „Starsza siostra Aysze” (Ayşe bla). To jest szacunek* (mężczyzna, 30 lat, Adana, przewodnik turystyczny, Niemcy-1 miesiąc),
- *to, co Turcja przede wszystkim może dać to ludność, młodą ludność. W Europie rośnie grupa osób starych, maleje liczba młodych, obok tego jest Turcja będąca krajem o rosnącej liczbie młodych obywateli, w czym tkwi siła. To jest czynnik, który sprawia, dlaczego jesteśmy potrzebni Europie,*

(mężczyzna, 27 lat, Antalya, przewodnik turystyczny, Niemcy, Białoruś, Polska – krótkie wizyty max, do 3 miesięcy).

- Mówiono, że Turcja *Stanie się mostem pomiędzy Europą i światem muzułmańskim. Stanie się zaufanym państwem Europy.* (mężczyzna, 33 lata, Bergama, pracuje w turystyce, nie był za granicą).

3.2. Ewentualne problemy związane z akcesją Turcji do Unii Europejskiej

Oponenti wejścia Turcji do Unii Europejskiej podają najczęściej listę gotowych argumentów złożonych z samych minusów. Wśród nich wymieniają ogromny koszt ekonomiczny rozszerzenia ugrupowania, negatywny wpływ akcesji na politykę oraz wizerunek UE, wpływ akcesji na kwestie związane z bezpieczeństwem (mając tutaj na myśli geopolityczne położenie Turcji), obciążenie budżetu Unii, możliwie dużą emigrację zarobkową i napływ taniej siły roboczej, obawę przed przesunięciem granic UE w niestabilne rejony świata, a co za tym idzie problemy z uszczelnieniem granic, nieprzestrzeganie praw człowieka, niespełnianie warunków państwa demokratycznego przez Turcję. Ponadto dużym minusem są powtarzające się przypadki łamania praw człowieka w Turcji, nierównomierny rozwój pod wieloma względami wschodu i zachodu kraju. Na wschodzie wciąż dochodzi do samosądów czy też zmuszania nieletnich dziewczynek do ślubów ze starszymi mężczyznami, a także zabójstw honorowych za gwałt. Poziom analfabetyzmu jest również dużo wyższy. Unia wciąż zarzuca Turcji to, że nie zamknęła kilku trudnych rozdziałów w swojej historii. Należą do nich ludobójstwo Ormian, do którego Turcja nie chce się przyznać, zażegnanie konfliktu z Cyprzem, rozwiązanie problemu mniejszości kurdyjskiej (choć w tym temacie już wiele zostało uczynione) oraz pojednanie z Grecją. Wreszcie jest jeszcze argument mówiący o tym, że Turcja nie jest krajem, gdzie w pełni obowiązują standardy demokratyczne. Została zlaicyzowana dzięki pierwszemu prezydentowi, a obecnie pod wpływem partii rządzącej AKP²³ wraca do islamskich

²³ Adalet ve Kalkınma Partisi – Partia Sprawiedliwości i Rozwoju. Jej korzenie tkwią w Milli Selamet Partisi (Partia Ładu Narodowego), założonej w 1970 r. Została ona rozwiązana w 1980 r. w wyniku zamachu wojskowego z racji zbyt wyraźnych tendencji konserwatywno – fundamentalistycznych jakimi się odznaczała. Następnie jej miejsce zajęła powstała w 1983 r. Refah Partisi (Partia Dobrobytu), o charakterze konserwatywno – pravicowym. Podobnie jak jej poprzedniczka, skłaniała się w stronę treści religijnych, dlatego RP uznano za kryptokontynuację poprzedniej. Partia przetrwała do 1998 r. kiedy Prokurator Generalny Republiki skierował wniosek o jej zamknięcie, motywując go działalnością niezgodną z zasadą laickości państwa. Na jej miejsce pojawiła się Fazilet Partisi (Partia Cnoty), która także miała charakter konserwatywny i dążyła do zdobycia wyborców wśród muzułmańskiej części społeczeństwa. Została zlikwidowana decyzją Trybunału Konstytucyjnego pod zarzutem prowadzenia działalności sprzecznej z zasadą laickości republiki. Po jej zaniżeniu utworzono właśnie Partię Sprawiedliwości i Rozwoju, której przewodniczącym został Recep Tayyip Erdoğan. (Zob. T. Majda (red.), *Leksykon wiedzy o Turcji*, Warszawa 2003, s. 13., 81., 167., 223.) Partia odniosła pierwszy sukces w wyborach w 2002 r. zdobywając 34% głosów, następnie w wyniku wyborów prezydenckich w roku 2007 parlament wyłonił z jej szeregów prezydenta, którym został Abdullah Gül. Z tej samej partii pochodzi premier

korzeni. Pomimo sprzeciwu części społeczeństwa, afer korupcyjnych i jawnego łamania prawa partia wygrywa kolejne wybory i nie zanoszą się na to, że coś się zmieni w tej kwestii. Partia z jednej strony dąży do ekonomicznego rozwoju, ale jej działania w kierunku wprowadzania religii i tradycyjnego myślenia do polityki wydają się niebezpieczne w perspektywie akcesji Turcji do laickiej Europy. Kolejnym złym sygnałem jest to, że partia rządząca coraz bardziej ogranicza wolność mediów.

Z pewnością należy się liczyć z wpływem jaki wywołałoby w UE przyjęcie tak dużego kraju jakim jest Turcja. Jak widać powierzchnia 783,6 tys. km² niesie ze sobą wiele wyzwań.

3.3. Argumenty za przyjęciem Turcji do Unii Europejskiej

Zwolennicy rozszerzenia Unii posługują się, podobnie jak przeciwnicy, argumentami o podłożu ekonomicznym i politycznym, a także bezpieczeństwa. Wydaje się, że wraz z upływem lat Wspólnota Europejska staje powoli przed wyzwaniem odbudowy europejskiej gospodarki, znalezienia nowej energii, rzeszy młodych szukających pracy ludzi, a także odbudowy wiarygodności i odzyskania dawnej silnej pozycji. Bezspornie Europa potrzebuje ożywczego impulsu ekonomicznego, a także zapewnienia sobie bezpieczeństwa militarnego i energetycznego. Wiąże się to z rosnącym i coraz bardziej realnym zagrożeniem islamskim fundamentalizmem, który rozprzestrzenia się niczym wirus.

De facto rozszerzenie Unii wcale by jej nie osłabiło, ale zwiększyło jej konkurencyjność na światowym rynku. Wciąż rosnącą populację w połączeniu z PKB i stabilnym wzrostem gospodarczym Turcji można by podzielić pomiędzy kilka niegdyś kandydujących do UE państw. Poszerzenie rynku o nowy kapitał, przepływ usług i osób wywołałoby jedynie pobudzający efekt u podmiotów gospodarczych. Młode społeczeństwo tureckie potrzebuje nowych doświadczeń, wyzwań, poznania nowych rynków pracy, z kolei zachodnie rynki potrzebują młodych silnych osób, które rozwiążą problem coraz trudniej radzących sobie systemów emerytalnych²⁴. Bagatelizowanie Turcji przez jednych, którzy nazywają ją „biednym” krajem jest ignorancją dla innych prognostów, którzy szacują, że do 2050 roku turecka gospodarka będzie dziesiątą lub dwunastą na świecie, prawie tak dużą jak francuska czy brytyjska²⁵. I tak Turcja jest w pierwszej dziesiątce największych

Recep Tayyip Erdoğan. Po raz pierwszy w historii Turcji premier oraz prezydent wywodzą się z tej samej partii, w dodatku o proislamskiej.

²⁴ R. Erzan, *Trade, Investment and migration*, [w:] *Turkey in Europe: The economic case for Turkish membership of the European Union*, red. A. Hug, Londyn 2008, s. 40.

²⁵ A. Balcer, *W stronę strategicznego partnerstwa Unii Europejskiej i Turcji w polityce zagranicznej*, Raport demosEuropa – Centrum Strategii Europejskiej, Warszawa 2010, s. 6-7.

eksporterów towarów do Unii Europejskiej. Są to głównie tekstylia, ubrania, maszyny i sprzęt transportowy²⁶. Turcja przoduje także w kwestii wytwarzania telewizorów i autobusów, może się też poszczycić trzecią pozycją jeśli chodzi o produkcję stali²⁷. Mało tego kraj posiada zasoby naturalne w postaci chromu, miedzi i boksytu²⁸.

Z perspektywy geopolitycznego położenia Turcji może to znacznie ułatwić Unii nawiązanie kontaktów z dotychczas „odległymi” dla niej krajami. Może to zaowocować nowymi biznesowymi kontaktami z firmami arabskimi. Akcesja nie będzie wobec tego jednostronną korzyścią i swoistym wykorzystaniem UE przez Turcję (jak twierdzą niektórzy), ale odbędzie się także z korzyścią dla Wspólnoty. Nie przyniesie spektakularnego sukcesu od razu, ale wywoła szereg pozytywnych impulsów na wielu polach.

Niezwykle ważne znaczenie, niezmiennie od tysięcy lat, ma geograficzne położenie kraju w Azji Mniejszej i kontrola nad dwiema ważnymi cieśninami – Bosfor oraz Dardanele, które są pod całkowitą turecką kontrolą. Tylko od Turcji zależy, kto porusza się drogą morską łączącą Morze Śródziemne z wybrzeżem Morza Czarnego. Zbędnym jest komentarz, że po akcesji Turcji to UE pełniłaby rolę ciała współkontrolującego te strategiczne cieśniny.

Dla argumentu o bezpieczeństwie nie bez znaczenia jest także fakt, że Turcja posiada niezwykle silną armię. Jedną z największych na świecie oraz drugą co do liczebności w NATO. Liczba ponad 500 000 nie pozostaje bez znaczenia, tym bardziej, że armia turecka brała już udział w misjach ONZ. Znacznie zwiększyłyby to możliwości operacyjne sił obronnych UE pod kątem zyskania nowych baz wojskowych czy wzmocnienia sił szybkiego reagowania²⁹.

W kwestii bezpieczeństwa energetycznego Turcja także ma wiele do zaoferowania. Wprawdzie sama nie może poszczycić się znaczącymi złożami na swoim terenie, ale leży w sąsiedztwie Bliskiego Wschodu i Morza Kaspijskiego, które kryją na swoim terenie 70% rezerw światowych gazu ziemnego oraz ropy naftowej³⁰.

Wartością jaką wreszcie Turcja może zaoferować Europie jest swoja odmienność kulturowa i religijna. Jest to wartość, a nie przeszkoda, jak może się wydawać na pierwszy rzut oka. Republika

²⁶ European Commission, Turkey, op. cit., s. 5.

²⁷ O. Rehn, *Turkey's economic integration with the EU: a case of win-win interdependence*, [w:] *Turkey in Europe FPC Report 2008*, op. cit., s. 22.

²⁸ CIA – The World Factbook, Turkey, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/tu.html>, 02.03.2016

²⁹ M.M. Baç, *Turkey's Accession to the EU: its potential impact on common European security and defence policy*, [w:] *Turkey and European Security*, red. G. Gasparini, Rzym 2007, s. 23.

³⁰ D. Jankowski, *Geopolityczne znaczenie Turcji dla Unii Europejskiej*, „Policy Papers”, Warszawa 2009, nr 15, <http://fae.pl/faepolicypaperuewobecturcji.pdf>, s.3-4, 01.03.2016

Turecka jest wzorcowym przykładem na to, jak można stworzyć kraj laicki z kraju islamskiego. Rzecz jasna nie stałoby się to bez kemalizmu i determinacji wielkiego przywódcy. Niemniej jednak minęło już 77 lat od jego śmierci, a Turcja wciąż utrzymuje się w demokratycznych ryzach i z powodzeniem rozwija gospodarkę opartą na kapitalizmie. To doskonały przykład także dla Europy, która otrzymałaby ważną lekcję tolerancji wobec muzułmanów oraz nauczyłaby się wreszcie odróżniać wyznawcę islamu od islamisty.

ZAKOŃCZENIE

Niezależnie od tego jakimi argumentami posługują się przeciwnicy wydaje się, że bezsprzecznym jest fakt, iż Turcja faktycznie ma duże znaczenie dla gospodarki i bezpieczeństwa Unii Europejskiej. Prawdopodobnie będzie się to stawać z roku na rok coraz bardziej wyraźne, aż wreszcie trudno będzie nie zauważyć liczb, których nie będzie mógł zignorować żaden polityk. Na razie rodzi się pytanie, czy Unia Europejska nawiąże dialog z Turcją. Być może jednak za jakiś czas powstanie pytanie, czy Turcja nadal będzie dążyć do integracji europejskiej. Kto wie, czy scenariusz nie przybierze niekorzystnego obrotu i Turcja nie zaangażuje się w unię z azjatyckimi tygrysami.

Być może jest tak, że to *jedynie Turcja, bez względu na to jak bardzo byłaby abstrakcyjna, jako kraj członkowski – powoduje, że Unia Europejska może przekształcić się w coś więcej – z wejściem na Bliski Wschód i to na własnych warunkach. Zmarnowanie szansy na integrację z Turcją będzie oznaczało rezygnację z integrowania potencjałów i porzucenie korzyści z efektów synergii. Turcja to szansa na zwiększenie rynku Unii o blisko 90 mln konsumentów w perspektywie kolejnych 30-40 lat. Wzmocnienie ludnościowe postawi nas w innej pozycji przetargowej względem innych potęg*³¹. O tym czy w tych negocjacjach zwycięży strach czy rozsądek zadecydują wyłącznie politycy Unii Europejskiej.

³¹ <https://obserwatorpolityczny.pl/?p=3341>, 04.06.2016

BIBLIOGRAFIA

Publikacje książkowe i artykuły

Ambroziak A., *Nowe wyzwania dla Turcji i UE w ramach unii celnej (I)*, W: *Wspólnoty Europejskie* nr 1 (53), CBWE IKiCHZ, Warszawa 1996.

Bač M. M., *Turkey's Accession to the EU: its potential impact on common European security and defence policy*, [w:] *Turkey and European Security*, red. G. Gasparini, Rzym 2007.

Balcer A., *W stronę strategicznego partnerstwa Unii Europejskiej i Turcji w polityce zagranicznej*, Raport demos Europa – Centrum Strategii Europejskiej, Warszawa 2010.

Erzan R., *Trade, Investment and migration*, [w:] *Turkey in Europe: The economic case for Turkish membership of the European Union*, red. A. Hug, Londyn 2008.

European Commission, Turkey.

Jankowski D., *Geopolityczne znaczenie Turcji dla Unii Europejskiej*, „Policy Papers”, Warszawa 2009, nr 15.

Korab-Karpowicz W. J., *Turkey under challenge: Conflicting ideas and forces*, Turkish Policy Quarterly, Vol. 7, No. 1.

Leksykon wiedzy o Turcji, Majda T. (red.), W-wa 2003.

Misiągiewicz J., *Polityka Energetyczna Turcji w Regionie Kaspijskim*, OL PAN, Lublin 2011, 6.

Pach-Gurgul A., Ulbrych M., *Znaczenie Turcji dla bezpieczeństwa energetycznego Unii Europejskiej*, *Zarządzanie Publiczne* nr 4 (26), 2013, s. 55-56.

Paczyński W., *W pościgu za Europą – gospodarka Turcji w chwili rozpoczęcia negocjacji z Unią Europejską*, [w:], *Turcja po rozpoczęciu negocjacji z Unią Europejską – relacje zagraniczne i sytuacja wewnętrzna. Część I*, red. A. Balcer, R. Sadowski, W. Paczyński, Raport OSW, Warszawa 2006.

Rehn O., *Turkey's economic integration with the EU: a case of win-win interdependence*, [w:] *Turkey in Europe FPC Report 2008*.

Szymański A., *Religia jako nieoficjalne kryterium członkostwa w Unii Europejskiej – przypadek Turcji*, [w:] *Turcja i Europa. Wyzwania i szanse*, red. A. Szymański, Warszawa 2011.

Turcja i Europa. Wyzwania i szanse, Szymański A.(red.), PISM, Warszawa 2011.

Nie tylko Śródziemnomorze: problemy polityczne i społeczne świata islamu, Woźniak M. (red.), PISM, Łódź 2012.

Źródła internetowe

Eurostat, <http://euro-dane.com.pl/wydarzenia-gospodarcze-428>, 06.05.2016

Eurostat, [http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/File:Annual_net_earnings,_2014_\(EUR\)_YB15.png](http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/File:Annual_net_earnings,_2014_(EUR)_YB15.png), 20.04.2016

Eurostat, http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/images/6/60/Estimated_hourly_labour_costs%2C_2014_%28%C2%B9%29_%28EUR%29_YB15.png, 20.04.2016

Eurostat, [http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/File:Gender_pay_gap,_2013_\(%C2%B9\)_\(%25_difference_between_average_gross_hourly_earnings_of_male_and_female_employees,_as_%25_of_male_gross_earnings,_unadjusted_form\)_YB15.png](http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/File:Gender_pay_gap,_2013_(%C2%B9)_(%25_difference_between_average_gross_hourly_earnings_of_male_and_female_employees,_as_%25_of_male_gross_earnings,_unadjusted_form)_YB15.png), 20.04.2016

Eurostat, <http://euro-dane.com.pl/kandydat-do-ue-turcja>, 20.04.2016

Raport WTO: <http://lotniczapolska.pl/Turystyka-na-swiecie-%E2%80%93-raport,39974>,
01.05.2016

Eurostat: <http://euro-dane.com.pl/kandydat-do-ue-turcja>, 20.04.2016

Plan działania w dziedzinie energii: http://ec.europa.eu/clima/policies/roadmap/index_en.htm,
05.05.2016

<http://www.arimr.gov.pl/serwis-prasowy/arimr-wydarzenia/centrala-arimr-wzorem-donasladowania-dla-tureckiej-agencji-platniczej.html> 01.06.2016

CIA – The World Factbook, Turkey, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/tu.html>, 02.03.2016.

<https://obserwatorpolityczny.pl/?p=3341>, 04.06.2016

<http://www.tuik.gov.tr/Start.do>, 04.04.2016

<http://fae.pl/faepolicypaperuewobecturcji.pdf>, s.3-4, 01.03.2016

Newsweek, <http://swiat.newsweek.pl/plany-ue-i-turcji-na-rozwiazanie-problemu-uchodzcow,artykuly,381366,1.html>, 01.06.2016